

ЮРИДИЧНА ОСВІТА І НАВЧАЛЬНИЙ ПРОЦЕС У ВИЩІЙ ШКОЛІ

О. В. Павлишин, заступник
начальника кафедри філософії права
та юридичної логіки Національної
академії внутрішніх справ, кандидат
юридичних наук, доцент

ПРАВОВА КУЛЬТУРА ЯК ПОКАЗНИК РІВНЯ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ (СЕМІОТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)

Розглянуто правову культуру як показник рівня розвитку системи юридичної освіти, визначено передумови підвищення її рівня як у фахівців-юристів, так і в кожного пересічного громадянина й населення держави взагалі.

Ключові слова: *правова культура; система юридичної освіти; світогляд; філософські дисципліни; філософія права; семіотика права.*

Очевидно, що за останню чверть століття демократичні перетворення в нашому суспільстві, масштабність державно-правових реформ поставили перед випускниками вишів, які здобувають юридичну освіту, нові вимоги. Правова освіта має відповідати сучасним міжнародним стандартам, потребам демократичної правової держави, оскільки освітній рівень студентів безпосередньо пов'язаний із рівнем правової культури не лише майбутніх правознавців, а й суспільства взагалі. У багатьох програмних і стратегічних для розвитку системи державної влади документах (зокрема, державній національній програмі “Освіта (Україна ХХІ століття)” та ін.) містяться положення, які спираються на декларацію, що формування правової культури – це один з елементів мети національного виховання. Правова культура юриста, правоохоронця є необхідна умова досягнення нового рівня життя, вона посідає провідне місце у виконанні сучасних завдань, сприяє створенню демократичних засад правової держави, що відповідають ліберально-демократичним традиціям європейської культури та вимогам Конституції. Означені

положення зумовлюють актуальність дослідження проблем розвитку правової культури в Україні.

За радянських часів феномен правової культури розглядався в працях А. В. Молчанова, Є. В. Аграновської, В. П. Сальникова та інших учених. Проблеми навчання й виховання в системі вищої освіти у контексті розвитку загальної і правової культури розглядались у численних розвідках і фундаментальних дослідженнях сучасних українських учених. Зокрема, критичному аналізу вони піддавались П. М. Білим, І. П. Зеленко, М. М. Ібрагімовим, М. І. Козюброю, М. В. Костицьким, П. В. Макушевим, І. В. Осикою, М. К. Подберезьким, Р. А. Сербиним, В. І. Співаком, А. В. Тукало, О. Шупінською та іншими вченими. У зв'язку з проблемами світоглядної підготовки, морально-етичної та художньо-естетичної освіти, національно-патріотичного виховання ці питання аналізувалися О. Н. Дем'янчуком, В. Г. Кременем, Г. І. Кутузовою, В. С. Петровичем, Й. Ю. Сележаном, а також були предметом окремого дослідження Л. А. Кулішенко в контексті діяльності засобів масової інформації; дослідники вивчали й інші аспекти цієї актуальної проблеми – розвитку загальної та правової культури юристів у вишах, які готують правознавців, та правової культури навчанців і населення взагалі.

Загалом незважаючи на значну увагу до проблем правової культури, приділену в зазначених працях сучасними науковцями, фактично небагато досліджень, які синтезували б філософсько-правове знання про цей феномен. Практично відсутні роботи філософсько-методологічного характеру, які ґрунтуються на основі сучасної постнекласичної філософії та інтерсуб'єктивістських інтегративних філософсько-правових теоріях.

Мета пропонованої статті – критичне осмислення сутності й поняття правової культури з позицій семіотики права, визначення основних напрямів і проблем теоретичного розроблення цієї важливої філософсько-правової категорії в контексті проблем розвитку системи юридичної освіти в нашій державі, а також на основі методології сучасної правової науки.

Незважаючи на досить велику зацікавленість науковців дослідженням правової культури та інших пов'язаних з нею правових феноменів, як уже зазначалося, практично відсутні

роботи семіотико-правового спрямування. Традиційно правову культуру розглядають науковці як сукупність досягнень суспільства взагалі, а також різних об'єднань громадян, соціальних груп та суб'єктів у галузі регулювання суспільних відносин, яка забезпечує верховенство права в суспільному житті, тобто панування у суспільному житті правових принципів справедливості й гуманізму, захисту прав і свобод людини, його честі та гідності, реальне забезпечення місця людини як вищої соціальної цінності [1]. У результаті вивчення різних підходів до визначення поняття правової культури можна виділити її динамічний аспект, який визначають як якісний стан правового життя суспільства [10], і статичну або "ідеальну" форму, яка визначена суспільно-політичною практикою як сукупність критеріїв оцінювання існуючої правової культури та є системою правових цінностей.

Правову культуру також можна визначити як категорію філософії права, яка характеризує зумовлене соціальним, духовним, політичним, економічним ладом правове життя людини й людства, що виражається у досягнутому рівні розвитку правової діяльності, правосвідомості і взагалі у рівні правового розвитку суб'єктів (людини, різних соціальних груп, людства), а також забезпечує верховенство права у суспільному житті, гуманітарні принципи справедливості, свободи й гуманізму, людини як вищої соціальної цінності, захист її честі й гідності, відображає ступінь гарантованості державою, міжнародними інституціями системи прав і свобод людини, загальнолюдських цінностей [2–5].

У семіотико-правовому контексті це поняття також можна розкрити через певну систему елементів, ключовими з яких є: ідея права, яка утворює змістовну основу правової культури; авторитет права, повага до його першооснов; правосвідомість, що адекватна правовій системі; правові традиції, потреби й навички діяльності відповідно до закону; правові знання, уявлення, цінності та погляди, юридична освіта; власне поведінка громадян у режимі законності, відповідно до правових установок та переконань; діяльність інших соціальних суб'єктів у дотриманні законності, відповідно до правових

установок і переконань; правова активність населення, посадових осіб та законодавців, урядовців та ін.

Таким чином, правову культуру можна розглядати за двома головними й взаємопов'язаними аспектами: стосовно суспільства взагалі та особистості зокрема. Між ними існують зв'язки, єдність, взаємозумовленість і взаємодія [5, с. 90–98]. Розглядаючи професійний вимір правової культури, слід зазначити, що вплив на правову культуру, зокрема, працівників органів внутрішніх справ виявляється у збагаченні й поглибленні таких її елементів, як правова грамотність, правова спрямованість, професійна соціальна стабільність, професійна правова форма та ін. [5, с. 92–96].

Якщо ж конкретизувати поняття правової культури щодо конкретної особи, то правову культуру можна визначити як ступінь і характер прогресивно-правового розвитку особи (зумовлені правовою культурою суспільства), які забезпечують її правомірну діяльність. У такому контексті правова культура особи містить знання законодавства, переконаність у необхідності та соціальній корисності законів і підзаконних актів та уміння користуватись правовим інструментарієм у практичній діяльності. Головними компонентами індивідуальної правової культури, які визначають її зміст і значення для функціонування механізму правової регуляції суспільних відносин і взаємодії знакових елементів права, є такі:

1) систематизовані знання про право, законодавство своєї країни, про існуючий у суспільстві правопорядок, засоби його зміцнення та способи охорони;

2) орієнтоване на соціальну цінність права і правопорядку ставлення громадян до закону, законослухняна поведінка та активне несприйняття порушень правопорядку;

3) соціально корисна поведінка людини, яка знаходить вияв у реалізації своїх прав і свобод, відповідальному ставленні до виконання обов'язків громадянина країни, готовності у різних життєвих ситуаціях діяти юридично грамотно, доцільно, орієнтуючись на чинні закони.

Суттєві складові правової культури, згадані вище, та її ключові ознаки не лише розкривають сутність і природу цього елементу знакової системи права, а також указують на потреби

українського суспільства на сучасному етапі його розвитку, розкривають і відображають їх зміст і специфіку. У цьому зв'язку слід зазначити, що такому правовому феномену протистоять такі явища, як правопорушення, невиконання законів, бездіяльне ставлення до обов'язків, які в сукупності створюють правову антикультуру в суспільному ладі та державному устрої. Вони негативно впливають на правопорядок, режим законності, породжують правовий нігілізм, який в умовах кризи охоплює всі сфери суспільства й стає суттєвою перешкодою на шляху розбудови правової держави.

Крім того, як зазначають вітчизняні дослідники цього явища, правова культура – це засіб правового регулювання суспільних відносин, заснованих на законах, формах взаємодії їх учасників. Виявом ставлення особистості та суспільства до права, законності є правосвідомість як частина правової культури. Правосвідомість формується під дією об'єктивних і суб'єктивних чинників суспільного розвитку. На неї впливають не тільки історичні та соціальні процеси, а й геополітична ситуація в державі й стан духовного життя, духовна сфера суспільства. Якщо правова система функціонує в умовах законності, свободи, соціальної справедливості, поваги до права, то це сприяє зростання правосвідомості всіх суб'єктів.

Правова культура органічно пов'язана та взаємодіє із законотворчою діяльністю. В умовах демократичної процедури закони можуть прийматися більшістю голосів, власники яких лобіюють певні групові або приватні інтереси, керуються не професійними знаннями, а меркантильними міркуваннями. У “боротьбі за закони” відбувається зіткнення представників різних правових культур, що не може не вплинути на якість політичних і правових рішень, законодавчої діяльності загалом.

Дослідники виділяють такі умови підвищення правової культури:

- 1) у сфері загальнодержавної стратегії: спрямованість державної політики на захист інтересів особистості, вироблення єдиної правової політики, забезпечення добробуту громадян, дотримання Конституції і законів усіма державними органами;
- 2) у сфері правотворчості: професіоналізація законодавчої діяльності, надання населенню права законодавчої ініціативи,

поширення знань у сфері юридичної техніки, широке публічне висвітлення законопроектної діяльності, посилення юридичної відповідальності за порушення прав і свобод громадян;

3) у сфері правозастосування: ліцензування юридичної діяльності, розвиток судової системи, проведення практичних семінарів для працівників державних органів, створення консультативних рад при міністерствах та інших центральних органах виконавчої влади;

4) у сфері юридичного виховання: підвищення загальної моральності громадян, популяризація правових знань (у тому числі через засоби масової інформації), використання рольових ігор і практичних ситуацій, застосування методів реклами й “public relations”, розвиток сімейного правового виховання;

5) у сфері юридичної науки та юридичної освіти: подальший розвиток наукових досліджень у галузі правової культури, подолання розриву між наукою і практикою, підвищення ефективності вищої юридичної освіти, поглиблення вивчення правознавства у школах, юридичних дисциплін у не юридичних вищих і загальноосвітніх установах;

6) у сфері громадянського суспільства й особистої обстоювання особистості своїх прав, боротьба з будь-якими виявами беззаконня і свавілля [11, с. 95–99].

Генеза правової культури людини, її громадянських якостей залежить від впливу багатьох суспільних чинників та умов життя. Разом із тим видається, що слід було б визначити провідне значення правової освіти, правового навчання й виховання у процесі становлення правової культури громадян. Державно-правова реформа, що триває в Україні, принципово змінила ставлення до юридичної грамотності населення, до підготовки фахівців-юристів. Правова освіта стала необхідною, оскільки неможливо здійснювати демократичні перетворення, реформувати економіку на непрофесійній юридичній основі. Це миттєво позначилося на популярності фахової юридичної освіти, однак якість підготовки юристів, на жаль, поки що не відповідає світовим та європейським стандартам і потребує розроблення й реалізації системи заходів, спрямованих на підвищення рівня правової освіти. Високий рівень правової культури населення формується в тому числі й через

професіоналізм юристів-фахівців, визначаючи ефективність законодавства і результативність реформування всіх сфер суспільного життя.

Особлива роль у розвитку правової культури, демократизації її змісту належить юридичній освіті та правовому вихованню. Процес набуття правових знань, навичок та вмінь – це структурний компонент освіти в Україні, поряд з яким здійснюється формування у навчанців поваги до права, закону, прав та свобод людини, відповідних правових орієнтацій та оцінювань, правових установок поведінки та мотивації правомірної поведінки особи, усвідомлення цінності права та ін. Співвідношення правової культури та правового виховання у такому контексті можна розглядати на прикладі взаємодії категорій “мета” та “засіб”. Слід також брати до уваги той факт, що правова культура тісно пов’язана з політичною, тому варто розглядати їх розвиток у взаємозв’язку та взаємодії [19].

Якщо перед правовим вихованням стоїть комплексна мета щодо формування правової культури особистості, то змістом правовиховного процесу, від поширення правової інформації через етап формування ціннісних орієнтацій та навичок правомірної поведінки, є формування соціальної правової активності. Таким чином, про правову культуру, яка створюється одночасно як культура правосвідомості суб’єкта та культура його правомірної поведінки, можна вести мову тільки за умови органічного поєднання у процесі її формування обох основних аспектів – пізнавального та практичного. У процесі правового навчання та виховання формується знакове поле, яке визначає інформаційно-правове середовище функціонування та розвитку свідомості правового суб’єкта, яка втілюється у феномені, що є предметом пропонованого дослідження.

У системі правової освіти, якщо її розглядати в контексті семіотико-правового підходу, насамперед потрібно забезпечити реалізацію інтелектуально-інформаційного компоненту такого правового явища, тобто засвоєння системи знань про сутність права, правової норми, правовідносин, змісту правопорядку тощо, але також слід подбати й про формування у студентів потреби в оволодінні правовою культурою та її складовою – змістом правової освіти. Для цього необхідно систематично та

послідовно формувати пізнавальний інтерес до процесу навчання та професійної діяльності (засобами ділових і правових ігор); залучати студентів до самостійного розв'язання правових проблем у різних ситуаціях; створювати системи пізнавальних завдань для управління навчальною діяльністю студентів. Особливо важливим тут є вироблення практичних навичок застосування юридичних знань, правових норм. З цією метою доцільно використовувати практичні заняття – проводити ділові ігри з конкретних ситуацій, розбирати юридичні казуси та виконувати інші види завдань, покликаних сприяти розвитку творчих здібностей особистості в умовах, наближених до практичної діяльності.

На думку М. Леськової, В. Леськова та А. С. Теслюка, основними кроками з формування високої правової культури в умовах становлення української державності мають стати такі: 1) продовження розроблення цілісної концепції громадянсько-правової освіти й виховання; оновлення змісту освіти відповідно до досягнень юридичної, психолого-педагогічної науки, сучасних технологій навчання, передового досвіду практичної діяльності правоохоронних органів України; 2) підготовка стандартів, програм, підручників та навчально-методичних комплексів з цієї проблематики; розроблення рекомендацій щодо громадянського й правового виховання; 3) створення аудіо- та відеоматеріалів, комп'ютерних програм з громадянсько-правознавчих курсів; 4) упровадження багатоступеневої та безперервної системи навчання фахівців від початкової професійної підготовки до опанування ними рівня вищої кваліфікації; 5) усебічне поглиблення правової, патріотично-виховної тематики в навчальних курсах з філософії, етики, культурології, політології; 6) розгортання й поширення громадянсько-виховної проблематики на сторінках правових і громадських видань; 7) у галузі громадянсько-правової освіти здійснення підготовки та перепідготовки педагогічних кадрів, здатних застосовувати особистісно-орієнтовані педагогічні технології, включаючи моделювання реальних соціальних процесів, рольові та ділові ігри [9, с. 15–16].

Реалізація мети правової освіти, а саме формування особистості фахівця з високою правовою культурою можлива,

якщо забезпечити та підтримати: 1) гуманістичну спрямованість навчально-виховного процесу, що дає змогу об'єднати загальнокультурну та правову підготовку навчанців; 2) використання у процесі навчання особистісно-діяльнісного підходу; 3) діалогізацію процесу навчання; 4) використання індивідуально-творчого підходу; 5) збагачення змісту навчання поняттями, ідеями, теоріями, засвоєння яких сприяє формуванню правової культури студентів і слухачів; 6) систематичне використання виховного потенціалу мистецтва; 7) залучення навчанців у різні форми науково-дослідної роботи з правових проблем [15, с. 199–200].

Семіотико-правовий аналіз феномена правової культури, який спирається на досягнення в галузі сучасної семіотики та семіотики права [16–19], указує на те, що вона може розглядатися за двома взаємопов'язаними аспектами – як елемент першого і базового рівня правового буття – його найчастіше визначають як “ідея права”, а в теорії права – правосвідомість, а також у широкому розумінні – як інтегративний знаковий показник рівня розвитку всіх компонентів, що в єдності утворюють правову реальність.

Семіотико-правові об'єкти (як правова культура, правова освіта, правотворчість, правоохоронна діяльність тощо) можна розглядати й в контексті категоріального апарату юридичної психології, і з допомогою підходів та прийомів, сформованих юридичною педагогікою. Адже ці знакові компоненти правової реальності знаходять відображення у правових емоціях, тобто мають значне психологічне навантаження, а також є значимими з погляду правової освіти та виховання (не лише саме ці категорії, а й інші елементи знакової системи права мають важливе значення в системі навчання й професійної підготовки юристів і правоохоронців).

Основними суб'єктами правової освіти та правового виховання виступають органи та організації, серед яких окремо слід назвати навчальні заклади, та цілий перелік професійних юристів-теоретиків і практиків, які виконують роботу з підвищення загальної та правової культури навчанців і населення взагалі. Об'єктом – населення країни, соціальні групи, окремі громадяни, їх правова культура та правосвідомість. У процесі

осмислення проблем і завдань правового виховання слід розуміти, що їх можна вирішити не лише суто юридичними засобами і методами, а й з допомогою світоглядної підготовки юристів, відповідного психологічного та морального впливу, через розвиток художньо-естетичної культури, оскільки правова освіта і правове виховання не можуть існувати автономно, будучи “відірваними” від духовного життя суспільства. Особливу роль у формуванні загальної та правової культури населення відіграють соціально-гуманітарні дисципліни: логіка, культурологія, культурна антропологія, етика, естетика, мистецтвознавство, філософія, історія, економіка (економічна теорія), менеджмент, соціологія, політологія, демографія, лінгвістика, літературознавство, етнографія, психологія, педагогіка та ін. Для юристів високого рівня важливе значення має вивчення у вищих навчальних закладах дисципліни “Філософія права”, яка завдяки застосуванню філософських методів до аналізу юридичних проблем долає “жорсткість” і схематичність, догматизованість юридичного мислення, гуманізує юридичну освіту та сприяє комплексному і системному критичному аналізу будь-яких правових ситуацій з точки зору сутності права як регулятора суспільних відносин, його сенсу і призначення.

Список використаних джерел

1. Аграновская Е. В. Правовая культура и обеспечение прав личности / Аграновская Е. В. – М., 1988. – 145 с.
2. Гавриленко Г. Правова держава і правова культура / Г. Гавриленко // Право України. – 1993. – № 1. – С. 26–30.
3. Горшенёв В. М. Правова культура юриста як спеціаліста / В. М. Горшенёв // Юридична деонтологія. – Х., 1993. – С. 40–52.
4. Дем’янчук О. Н. Проблеми художньо-естетичної освіти та виховання учнівської і студентської молоді в умовах національного відродження / Дем’янчук О. Н., Кутузова Г. І., Петрович В. С. ; за заг. ред. О. Н. Дем’янчука. – Луцьк : Вежа, 2001. – 128 с.
5. Зеленко І. П. Перспективи системного підходу до проблеми структуризації правової культури / І. П. Зеленко // Економіка і право. – Вип. 2. – Х. : ХДАДТУ, 1999. – С. 90–98.

6. Костенко О. М. Правова культура і економічна безпека / О. М. Костенко // Право України. – 1999. – № 3. – С. 85–87.
7. Кремень В. Г. Освіта і наука України, шляхи модернізації / Кремень В. Г. – К. : Грамота, 2003. – 216 с.
8. Куліщенко Л. А. Проблеми національного виховання у засобах масової інформації : навч. посіб. / Куліщенко Л. А. – Суми : В-во СумДУ, 2007. – 173 с.
9. Леськова М. Розбудова державності: проблеми правової культури / М. Леськова, В. Леськов // Рідна школа. – 1997. – № 10. – С. 13–16.
10. Менюк О. Правова культура в умовах розбудови незалежної України / О. Менюк // Право України. – 2001. – № 4. – С. 21–23.
11. Осика І. В. Процес становлення правової культури в правовій, соціальній державі / І. В. Осика // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. – Вип. 16. – О. : Одеська нац. юрид. академія, 2002. – С. 95–99.
12. Правова культура в умовах становлення громадянського суспільства : моногр. / НДІ будівництва та місцевого самоврядування АПрН України / Ю. П. Битяк (ред.), І. В. Яковюк (ред.). – Х. : Право, 2007. – 248 с.
13. Сележан Й. Ю. Основи національного виховання: Історичний, філософсько-релігійнознавчий аспекти : навч. посіб. / Сележан Й. Ю. – Чернівці : Рута, 2004. – 319 с.
14. Співак В. І. Правова культура виборів в Україні : Теорія і практика / В. І. Співак / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К. : Юрид. думка, 2006. – 156 с.
15. Твердохліб Л. В. Педагогічні умови формування правової культури в навчальних закладах нового типу / Л. В. Твердохліб // Вісн. Одес. ін-ту внутр. справ МВС України. – О. : РВВ ОІВС, 1999. – № 3. – С. 199–201.
16. Хабибулина Н. И. Политико-правовые проблемы семиотического анализа языка закона : теоретико-методологическое исследование : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.01 / Н. И. Хабибулина. – СПб., 2001. – 335 с.

17. Хабибулина Н. И. Язык закона и его постижение в процессе языкового толкования права : дис ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Н. И. Хабибулина. – М., 1996. – 146 с.

18. Чантурія А. В. Семіотичні аспекти дослідження соціальної реальності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : 09.00.03 / А. В. Чантурія. – К. : Ін-т філос. ім. Г. С. Сковороди НАН України. – 2006. – 20 с.

19. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса : дис. ... доктора филол. наук : 10.02.01, 10.02.19 / Е. И. Шейгал. – Волгоград, 2000. – 431 с.